

2. Дробот О.В. Психосемантика управлінської свідомості керівника. – Дис... доктора психол. наук: 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 395 с.

3. Коширець В.В. Образ світу у структурі соціальної зрілості особистості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка Електронний ресурс. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2011.../Koshyr.pdf

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-562-7-3>

Чечельницька Ю. А.,

студентка магістерського курсу навчання

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Науковий керівник: Донець О. І.,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної та соціальної психології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ “СВІДОМІСТЬ”

Анотація. У статті проаналізовано феномен свідомості як ключове поняття психології, розкрито основні філософські та наукові підходи до її розуміння, підкреслено міждисциплінарність досліджень і значення свідомості для самопізнання людини.

Ключові слова: свідомість, психологія, філософія, пізнання, самосвідомість, мозок, соціум.

Chechelnytska Yu. Analysis of the psychological concept of “consciousness”

Summary. The article analyzes the phenomenon of consciousness as a key concept in psychology, reveals the main philosophical and scientific approaches to its understanding, emphasizes the interdisciplinary nature of research and the importance of consciousness for human self-knowledge.

Key words: consciousness, psychology, philosophy, cognition, self-awareness, brain, society.

Проблема свідомості є однією з найскладніших і водночас найважливіших у сучасній психологічній науці. Серед філософських теорій, у рамках яких досліджувалась феноменологія свідомості, спираючись на роботи С. Пріста можна виокремити такі:

1. Матеріалізм: свідомість безпосередньо пов'язана з фізичними та фізіологічними процесами (Анаксімен, Геракліт, Ю. Плейс, Д. Девідсон, Т. Хондріх).

2. Суб'єктивний ідеалізм: свідомість передує об'єктивній реальності у вигляді індивідуальної свідомості (Сократ, І. Г. Фіхте).

3. Об'єктивний ідеалізм: свідомість існує до і незалежно від матеріального світу у вигляді певної «об'єктивної ідеї», «розуму» (Г. Гегель, І. Кант, Д. Берклі).

4. Епіфеноменалізм: свідомість є проявом рухів безкінечної множини природних тіл (Т. Гоббс, Т. Гекслі).

5. Дуалізм: свідомість – це те, чим ви є, а тому свідомість – це душа, яка безсмертна і являє собою «внутрішню форму живого тіла» та реалізує його сутність і водночас свідомість – це щось відмінне від тіла, тому що тіло смертне (Платон, Р. Декарт, Аристотель, Ф. Аквінський, К. Поппер, Дж. Екклз).

6. Логічний біхевіоризм: свідомість як доступна загальному спостереженню тілесна поведінка (К. Гемпель, Г. Райл, Л. Вітгенштейн).

7. Функціоналізм: свідомість – це ментальні стани, що виконують каузальну (функціональну) роль певного роду (Х. Патнем, Д. Льюїс).

8. Двохаспектна теорія: відмінність між ментальним і фізичним не є онтологічно фундаментальною, проведення цієї відмінності залежить або від існування, або від нашого попереднього знання про деяку субстанцію, або відсутності, яка сама по собі є ні ментальною, ні фізичною, або є одночасно й ментальною, і фізичною (Б. Рассел, П. Стросон, Б. Спіноза).

9. Феноменологічні теорії знання: елементами структури свідомості виступають ментальний акт, його зміст, інтенціональність (Ф. Brentano, Е. Гуссерль) [1, 102-115].

Аналізуючи різні філософські дослідницькі завдання, можна окреслити основні підходи до розуміння свідомості: свідомість як відбиття; свідомість як спонтанна творча активність (конструювання, соціальні експерименти); свідомість як зумовленість: причинна (тілом або практикою) та функціональна (соціальними зв'язками, тілом, практикою, відношеннями); свідомість як пошук та розуміння смислу [1, 102-115].

Дослідники щоразу прагнули довести вірність власних наукових пошуків, поклалися на свій шлях пізнання та керувалися отриманими парціальними результатами. [11, 486 с.]. Психологічне розуміння свідомості стоїть на «двох китах»: (1) свідомість пов'язана з мозком і (2) свідомість пов'язана з соціумом. Зв'язок свідомості і мозку двосторонній. Так, пошкодження головного мозку спричиняють порушення психічної діяльності, що приводять до фрагментованості свідомості. З іншого боку, психічні стани впливають на роботу

організму, активність свідомості визначає активність організму в цілому. Так само можна говорити про двосторонній зв'язок свідомості та соціуму. З огляду на це Н.П. Козаченко дає означення свідомості – сукупність психічних процесів вищого рівня, що формується в ході соціалізації та дозволяє орієнтуватися у навколишньому світі, часі, власній особистості та соціумі, забезпечує наступність досвіду, єдність та різноманітність поведінки [2, 148–170].

Незважаючи на поодинокі спроби деяких учених досягти консенсусу, кількість дефініцій терміна «свідомість» з плином часу зростає [9, 97–107 с.].

За визначенням словника з психології Американської психологічної асоціації (АПА) під терміном «свідомість» розуміють: стан свідомості; усвідомлення організму будь-чого зовнішнього чи внутрішнього відносно себе; стан бадьорості; у медицині та науці про мозок, характерна електрична активність мозку у стані бадьорості [4].

Оксфордський словник надає означення, які скоріш можна віднести до спрощеного повсякденного розуміння тих самих проявів ментальної діяльності: стан усвідомленості (обізнаності) і здатність реагувати на власне оточення, особиста обізнаність або сприйняття чого-небудь [8].

Стенфордська енциклопедія з філософії підкреслює, що є декілька дефініцій (сенсів), що використовуються для позначення поняття «свідомість»:

- чутливість як здатність відчувати та реагувати на зовнішній світ;
- бадьорість, тобто стан, в якому організм проявляє активність і протиставляється комі та сну;
- самосвідомість – здатність відображати себе окремо від зовнішнього світу;
- «щось подібне» – критерій філософа Т. Нагеля, що визначає наявність свідомості у істот, що мають дещо подібну до людської систему репрезентації суб'єктивного відображення світу;
- суб'єкт свідомих станів, що припускає виділення критеріїв істоти зі свідомістю;
- перехідна свідомість як свідомість, що спрямована на об'єкт [13].

Найбільш повний, сучасний огляд наукових джерел з проблематики свідомості зроблений D Sattin, F. Magnani, L Bartesaghi з колегами, які виявили 29 різних теоретичних моделей свідомості. Найпоширенішими термінами є «інформація», «досвід» та «стан» [12, 535 с.].

Класичним визначенням свідомості в українській психологічній науці є таке: «Свідомість – найвищий рівень розвитку психіки і відображення об'єктивної дійсності, властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому. Свідомість властива лише людині» [6, 336 с.]. Це визначення є анахронічним, тому що не відображає сучасні наукові погляди, котрі визнають наявність

елементів свідомості серед тварин. Власне кажучи, теза про те, що свідомість властива лише людині, припускає появу низки взаємопов'язаних запитань: Чи актуальна й коректна градація психіки у світлі синтетичної теорії еволюції?; Чи дійсно свідомість властива лише людині?; Який статус штучного інтелекту? Так, W. Banks, спираючись на нейробіологічні дані, поведінкові показники та адаптивну конвергенцію, наводить докази, які підтверджують існування свідомості у тварин [7, 270–272 с.]. Як демонструє M. Gross, існують вагомі докази присутності елементів свідомості у тварин, з чого науковці припускають існування спектра свідомості з індивідуальними особливостями у різних видів [10, 981–983 с.]. Щодо штучного інтелекту, то, наприклад, прихильники функціоналізму вважають, що існування свідомості визначається не внутрішніми структурами мозку, а функціями, що виконує свідомість у системі[3].

Висновки. Проблема свідомості є однією з найскладніших і водночас найактуальніших у сучасній психологічній, філософській та когнітивній науці. Її багатовимірність обумовлена тим, що свідомість поєднує у собі біологічні, соціальні, пізнавальні й духовні аспекти людського буття. Аналіз філософських і психологічних підходів демонструє, що наукове осмислення цього феномена пройшло тривалий еволюційний шлях – від філософських інтерпретацій до сучасних міждисциплінарних концепцій, які інтегрують дані нейронауки, когнітивної психології, філософії свідомості та штучного інтелекту.

Філософські теорії свідомості відображали пошук відповіді на питання про її природу та взаємозв'язок із матеріальним світом. У сучасній науці поняття «свідомість» трактується багатозначно, що засвідчує відсутність єдиного визначення. Це підтверджує поліаспектність явища, у якому поєднуються біологічні, психічні та соціокультурні механізми.

Психологічні підходи наголошують на подвійній зумовленості свідомості – біологічній (зв'язок із мозком) і соціальною (зв'язок із культурою та суспільством). Актуальним напрямом сучасних досліджень є порівняння людської свідомості з елементами свідомості у тварин і можливостями її відтворення в штучному інтелекті.

Отже, свідомість постає як складна система відображення, пізнання й творчої активності, що забезпечує людині можливість самоусвідомлення та цілеспрямованої діяльності. Її дослідження залишається відкритим процесом, який потребує синтезу філософських, психологічних, біологічних і технологічних підходів. Саме така інтегративна перспектива дозволяє не лише глибше зрозуміти природу свідомості, а й осмислити її роль у становленні сучасної людини та її взаємодії зі світом.

Список використаних джерел:

1. Каліщук М., Свідомість як «граничне поняття». Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. DOI10.32626/2227-6246.2018-41.
2. Козаченко Н.П., Свідомість: проблема означення. Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В.Шрамко Вип. 17. – Кривий Ріг, 2016, 148–170.
3. Коркос Я.О., Концептуальний зміст категорії “свідомість” у зарубіжній психології, DOI 10.32999/ksu2312-3206/2022-1-2
4. Лютий Т.В., Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України Моделі свідомості: від “гомонкуляризму” до “метатеорій” <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2735d35c-34e0-4f1f-bde3-b3ece1a6acc5/content>
5. Маркс К., Енгельс Ф. Вибрані твори в 9 томах. Київ. Видавництво політичної літератури України. 1986 рік
6. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П. Психологічний словник / ред. Н. Побірченко. Київ : Наук. світ, 2007.
7. Banks W. P. Evidence for consciousness. Consciousness and cognition: an International Journal. 1995. Vol. 4. №. 2.
8. Consciousness // Oxford Dictionaries <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/consciousness>
9. Crick F. Consciousness and neuroscience. Cerebral cortex. 1998. Vol. 8. №. 2.
10. Gross, M., Elements of consciousness in animals. Current Biology, (2013).
11. Gusserl’ Je. Idei k chistoj fenomenologii i fenomenologicheskoi filosofii / Je. Gusserl’. – М. : Akademicheskij proekt, 2009.
12. Sattin, D., Magnani, F. G., Bartesaghi, L., Caputo, M., Fittipaldo, A. V., Cacciatore, M.,... & Leonardi, M. (2021). Theoretical Models of Consciousness: A Scoping Review. Brain sciences, 11(5), 535.
13. Van Gulick R. Consciousness. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/consciousness/#ConCon>